

I. A NOMÁD NÉPEK ÉS EURÓPA

Mihelyst felbúg a ló-koboz húrja,
megidézi a messzi múltat.
Mindaddig hívjuk a hősöket,
míglen eljövendenek.
Mindörökre ragyognak ők,
mint a déli ég csillagai,
mint barát szemében a könny.
Mi csak énekeljünk együtt,
míg nem virrad ránk a hajnal:
hamarabb felejtjük a bajt,
ha szemünkből örömkönny ömlik.
(...)

(Geszer kán. Részlet a burját-mongolok eposzából. Képes Géza fordítása.)

Az elmúlt két évezred folyamán számtalanszor jelentek meg ismeretlen nomád népek Európa népei között. E népvándorlás kori migrációkat sok homály fedi, s a tudományos ismeretek hiányában több a legenda, mint a valóság. Még a krónikaírók is a misztikus homályt nem kevésbé misztikus mesékkel kívánták eloszlatni.

Így történt ez a tatárok esetében, de a még korábbi honfoglaló hunok, avarak és magyarok esetében is, hogy az ismertebb népeket említsük. A kortársak számára ezek a népek valahol „Európa Kapujában”, a Kaszpi-tenger és az Urál-hegység között születtek. Félelmetes seregeik innen indulva száguldozták be Európát, pusztulást és halált szórva közöttük.

Sokáig igen nehéz volt megmagyarázni azt a látszólagos ellentmondást, amely a támadók primitív kinézése és katonai ereje, harci felkészültsége között fennállt. Bár jól képzett katonákat, helyenként az akkori világ legerősebb hadseregeit állították fel ellenük, mégis igen nehéz, szinte lehetetlen volt gátat

emelni eléjük. Egyszerűen feltartóztathatatlanok voltak. Évtizedeknek kellett leperegni, amíg megfelelő ütőerejű fegyvereket, harcmódot és diplomáciai fogásokat tudtak alkalmazni ellenük, amelyek segítségével megfékezheték őket. De alighogy elhárult az egyik veszély, már leselkedett a másik.

Plutarkhosz *Párhuzamos életrajzok*jaiban nyíltan állítja a következőket: „A földrajzi írók, amikor a Föld ismeretlen és távolabbi tájairól esik szó, térképeik szélére ilyesféle megjegyzéseket írnak: ezen túl nincs más, csak víztelen sivatag, vadállatok tanyája, vagy rejtett agyagos föld, vagy jégpáncéllal borított tenger.”

Ezek a „lakatlan” területek azonban időnként mintha megelevenedtek volna! És nem csak a római korban, ezt hozzá kell tenni, amikor az európai történelem főbb eseményeit már rendszeresen írásba foglalták. Adatok vannak arra is, hogy a római kort megelőzően, az őstörténeti korok folyamán is érték Közép-

Szkíta harcosok egy aranyedény domborműve nyomán

Európát keleti irányból érkező hatások, amelyek népmozgásokkal köthetők össze. Vándorlások mutathatók ki a rézkorszak, idejéből, tehát a körülbelül 4000 évvel ezelőtti időszakból, és a vaskorszakból, valamint az időszámításunk előtti első évezredből is, amikor előbb a kimmerek majd a szkíták nyomultak be a Kárpát-medencébe. Már kitaposott utakon érkeztek az Alföldre időszámításunk első évtizedeiben a szarmata jazigok is, ugyanúgy mint a néhány évszázaddal később nyomukba lépő hunok vagy avarok.

A középkorban erősen hitték, hogy a hunok, magyarok és törökök képében a

bibliai Góg és Magóg leszármazottai szabadultak ki időnként börtönük-ből. Ezeknek a népeknek a hiedelem szerint az volt a feladatuk, hogy büntessék a világot az elkövetett tömérdek bűnért. Ez az elképzelés lényegében megegyezik az említett plutarkhoszi képpel, és viszonylag sokáig, egészen a középkor végéig fenntartotta magát. Emlékét még Ady Endre is felvil-lantotta.

Csak a XVIII., illetve a XIX. század folyamán jött rá a tudomány, hogy a pusztai népek mozgása nem ötletszerű kirohanásokból, alkalmi, véres hadjáratokból állt, ahogyan azt egyes írásokban még ma is taglalják, hanem életük szigorú törvények irányította rendszer volt, amely hosszú évszázadok, évezredek során meghatározta a pusztákon élő nomád népek életét és cselekedeteit.

A XVIII. századi hittérítők közvetítésével váltak Európában is ismertté a régi kínai feljegyzések, amelyek a perzsa, szogd és más közel-keleti írásos történelmi feljegyzések megismerését tették lehetővé, megnyitva az utat a sztyeppei népek történetének mélyrehatóbb vizsgálata felé. Ismeretessé vált egyebek kö-zött az is, hogy egy-egy agresszív törzsszövetség fellépése nem csak az európai népeket sújtotta, hanem szenvedtek tőle a sztyepp-övezet déli határa mentén elhelyezkedő fejlettebb államalakulatok népei is végig, a Kínai Nagyfaltól a Kaukázusig, onnan pedig a Fekete-tenger és a Duna vonalán néha egészen fel a Rajnáig mindenki.

Fény derült lassanként arra is, hogy a hunok története sem 375 táján kezdő-dött, amikor legyőzték az alánokat, hanem több mint fél évezreddel korábban a távoli Belső-Ázsiában. Akkoriban, hatalmuk teljében, állandóan nyomást gyakoroltak Kína északi tartományaira, pusztították és sarcolták azokat. Ami-kor szomszédaik már mint jelentős katonai tényezővel számoltak velük, több adatot gyűjtöttek be róluk, s ezeket fel is jegyezték.

A kínai adatok és a nyugati források egybevetése alapján állapították meg, hogy az Európában hunoknak ismert nép megegyezik a keleti iratokban gyakran szereplő hiung-nu nevű néppel. Azokkal tehát, akiknek korábbi támadásai komoly problémákat okoztak a kínaiaknak, és akik, hogy a veszélyes ellenféllel sikeresen felvehessék a harcot, és hogy minél jobban biztosítva legyenek betöréseik ellen, északi határvonalukon megépítették azt az egyedül-álló és azóta felül nem múlt védelmi rendszert, amely időközben Kína egyik szimbólumává vált – a több ezer kilométer hosszú falat.

Az európai és az ázsiai hunok azonosságát elsőnek a francia J. Deguignes si-nológus mondta ki. Háromkötetes műve *A hunokról, törökökről, mongolokról*

A több ezer km hosszú Kínai Nagyfal egy szakasza

és más keleti tatárokról 1756–58 között látott napvilágot. Megállapításai az európai és különösen az akkori magyarországi tudományos körökben élénk visszhangot keltettek. Itt is, mint másutt, mindjárt szegődtek hozzá hívek, de akadtak ellenzői is. Érdekes, hogy még a hívek nagyobb része is nehezen mondott le arról a romantikus elképzelésről, hogy a hunok a magyarok elődei voltak. Ilyen például az 1761-ben Bécsben megjelent Pray György-féle meglehetősen terjengős című munka az: *Annales veteres Hunnorum, Avarorum et Hungarorum, ab anno ante natum Christum CCX, ad annum Christi CMXCVII deducti ad maximam partem ex orientis occidentisque rerum scriptoribus congesti*. A cím magyarra így fordítható: A hunok, az avarok és a magyarok krónikája a Krisztus születése előtti 210. évtől kezdve a Krisztus utáni 997. évig, legnagyobb részben keleti és nyugati írott forrásokból összeválogatva.

A hunok kérdése a történészek és nyelvészek között Európa-szerte élénk vitát váltott ki. A vitázó felek érveik bizonyítására rengeteg tényt sorakoztatnak fel, ami tovább ösztönözte a régi kínai források kutatását és tanulmányo-

zását, következésképpen egyre gyarapodtak az értékes, hézagpótló adatok. Ezek általában Deguignes alaptételét igazolták. Az ázsiai nomád birodalmak történetének mindent átfogó kutatása azonban csak a múlt század végén megfejtett türk rovásírásos feliratok alapján kezdődhetett meg. Ekkor fektették ezeket tudományok alapokra az Európában felbukkanó törzsszövetségeknek a keleti forrásokban említett államalakulatokkal való azonosságának kérdését. Ehhez azonban arra is szükség volt, hogy megfejtsék azokat a rég kihalt nyelveken írt feljegyzéseket is, amelyeket angol, orosz és francia expedíciók fedeztek fel a Tárím-medencében és a Kazak-sztyepp peremén fellelhető romvárosok környékén. A kutatás még ma is folyik, mert a megoldatlan problémák nemcsak számosak, hanem gyakran igen fogósak is. Például: amíg a hiung-nuk és az európai hunok nevének azonosságához ma már nem fér semmi kétség, a két nép törzseinek közös eredete még nem bizonyított. Vagy: a nomád birodalmak kialakulásának és a törzsek vándorlásainak törvényszerűségei szerint az erősebb, terjeszkedő nép uralmát először szövetsédaira kényszeríti rá. Újabb népek csatlakozásával, illetve legyőzésével a törzsszövetség egyre bővül, amivel a nyelvi viszonyok is bonyolódnak, és a társadalmi rétegződés is komplikáltabbá válik. Szabály az is, hogy a csatlakozott új törzsek saját népvük mellett a vezértörzs nevét is felveszik, ami nagymértékben bonyolítja a forrásokban található (nép)nevek közötti eligazodást és megnehezíti a történeti folytonosság megállapíthatóságát is.

A múlt század derekáiig a hunok kutatása kizárólag történeti módszerekkel, csupán írott források igénybevételével folyt. Anyagi kultúrájuk tanulmányozása csak a XIX. sz. második felében kezdődött. Európa területén szétszórt régészeti hagyatékuk meghatározásában kiemelkedő szerepet játszottak a magyar és szovjet régészek, de nagymértékben járultak hozzá a problémák megoldásához a nyugati, főleg német és svéd kutatók is. Igaz, a nyugat-európai történettudomány alapállása, hogy a hunok európai szereplése teljesen értelmetlen invázió volt, amely megbontotta a római rendet és feldúlta, átalakította Európát. E szemlélet alól csupán az angol történészek vonhatók ki.

A hunok régészeti anyagának meghatározása sem ment minden nehézség nélkül. Létezik egy a kutatások során fontos szerepet játszott jellegzetes tárgycsoport: a bronzüst kérdésköre. Közép-Európában több helyen találtak jellegzetes üstöket, amelyek ukrainjai és szibériai analógiákon keresztül a Távól-Keletre, egészen Kínába vezetnek el bennünket. Egy harang alakú, kétfülű üstöt 1869-ben találták a magyarországi Cakón. Ettől azonban sokkal korábban, már 1830 táján kiástak egy hozzá hasonlót a sziléziai Höchkrichben, a mai

Jendrzychowicében (Lengyelország), de azt akkor megfelelő analógiák hiányában nem tudták helyesen determinálni. Igaz, hogy a cakói üstöt is előbb szkíta kori tárgynak minősítették, de miután századunk elején az említett kettőt az időközben lelt üstökkel összevetették, rájöttek, hogy azok egy időszakba, a népvándorlás korába sorolhatók. Ezzel fontos út nyílt a további kutatások előtt, de még így is sok esetben tovább tartották magukat a téves állítások. Így például a múlt század végén és a XX. század elején a múzeumokba nagy mennyiségben áramló avar leleteket és az egész úgynevezett *Keszthely kultúrát* (egészen 1926-ig) hun eredetűnek hitték. Érdekes tudománytörténeti tény viszont, hogy a pécs-üszögpusztai gazdag hun sírt viszont avarnak nyilvánították.

Végül az első világháborút követő években néhány olyan tanulmány látott napvilágot, amely korrigálta a korábbi tévedéseket, és végérvényesen irányt szabott a kutatás további menetének. Ezek közül különösen Alföldi András, Fetich Nándor, Takács Zoltán, Joachim Werner és Nils Aberg munkáit kell kiemelni.

A kutatás addig, hogy a régészeti anyag tanulmányozása és a történelmi események taglalása mellett a hun társadalom fejlődésének kérdéseivel is behatóbban foglalkozhasson, csak az utóbbi három évtized folyamán jutott el. Ezúttal is magyar kutatók nevét kell első helyen említeni: László Gyulát, Harmatta Jánost, Bóna Istvánt, akik mellett a német Franz Altheim szerzett maradandó érdemeket.